

ИЗВЕСТИЯ НА НАРОДНИЯ МУЗЕЙ-ВАРНА

КНИГА V (XX)

BULLETIN
DU MUSÉE NATIONAL
À VARNA

TOME V (XX)

1969

ДЪРЖАВНО ИЗДАТЕЛСТВО — ВАРНА

ПРИНОСИ КЪМ ИСТОРИЯТА НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ КРЕПОСТИ ПО ДОЛНИЯ ДУНАВ

IV. СИЛИСТРА И ХЪРСОВО

АЛЕКСАНДЪР КУЗЕВ

Средновековните крепости в Хърсово (Северна Добруджа) и Силистра,¹ както се вижда от техните останки, са се намирали непосредствено на дунавския бряг. Те са слабо изследвани — археологическите проучвания там са в началото си, а досегашните резултати още не са публикувани. За Хърсовската крепост, изградена върху останките от античния Карсиум, са оскъдни и историческите сведения, което показва нейното второстепенно значение. Със Силистра нещата стоят другояче. Дръстър, наследник на античния Дуросторум, през цялото средновековие е един от най-важните укрепени градове по Долния Дунав. За този град, чието име е свързано с редица важни събития от българското минало, често се говори в писмените извори. Макар и откъслечни, а понякога и противоречиви, тези известия за Дръстър ни дават възможност да добием известна представа за неговите укрепителни съоръжения през епохата на развития феодализъм, както и да проследим тяхната съдба.

Заслужава да споменем още една крепост, чиито развалини се намират на около 20 км източно от Силистра, на остров Пъкюл луй Соаре (Румъния). В по-голямата си част тя е залята от Дунава, но е ясно, че е имала правоъгълно очертание. Запазената източна стена има дължина 240 м, а цялата площ, обхваната от крепостта, е била около 25 декара. Интересното тук е, че начинът на градеж удивително много напомня на монументалните строежи в Плиска. В Пъкюл луй Соаре стените също са изградени от големи квадрати, поставени така, че се редуват дълга с къса страна. Хоросанът в зидовете е бял, с баластра, но fugите са измазани с хоросан, примесен с тухлен прах. Стените са дебели 4,20 м. Разкрита е северната порта, която е представлявала монументално съоръ-

¹ Феодалните крепости по десния бряг на Дунава от устието на р. Тимок до Силистра са разгледани в И Н М В, II (XVII), 1966, стр. 23 — 47; И Н М В, III (XVIII), 1967, стр. 41—68, и И Н М В, IV (XIX), 1968, стр. 27—52.

жение във вид на правоъгълна кула с две врати: външната е била падаща (катаракта), а вътрешната — двукрила. Към югоизточната крепостна стена отвън е бил изграден пристан за кораби, фланкиран от две правоъгълни кули. В южната част на крепостта се очертава един каменен зид, датиран от разкопачите във втората половина на XIV в. Като се основават на откритите в крепостта средновековни жилища и материали — керамика, сечива, оръжия, накити и монети (главно византийски и български) — румънските изследвачи смятат, че животът тук е протекъл между X и XV в. Според тях крепостта е построена от византийците през втората половина на X в. като база за дунавския флот, а възникналото тук по-късно селище с прекъсвания съществувало до средата на XV в. Някои дори се опитват да отъждествят крепостта с Малък Преслав или дори с Главиница, спомената от Ана Комнина.²

Обаче крепостта на остров Пъкуюл луй Соаре е съвсем очевидно Омуртаговият „преславен дом на Дунава“, за чийто строеж съобщава Търновският надпис на този владетел.³ Това отъждествяване се подкрепя от следните по-важни обстоятелства: 1) раннобългарският начин на градеж и знаците върху някои квадри, 2) намерената тук раннобългарска керамика от двата типа — с врязана украса и с излъскани ивици и 3) разстоянието между Плиска и тази крепост отговаря на посочените в Търновския надпис 40 000 разтега (около 86 км). При това положение отпада и предположението на В. Бешевлиев, че Омуртаговият дом на Дунава е бил издигнат в Силистра.⁴

Името на островната крепост близо до Силистра засега остава неизвестно. За нас е важен фактът, че тя съществува и се използва поне до края на XIV в., като дори е бил изграден нов крепостен зид.

СИЛИСТРА

В Силистра няма видими останки от укрепителни съоръжения с характерен за XI—XIV в. градеж. Полуразрушената крепостна стена в Градската градина край Дунава (обр. 1). К. Шкорпил смяташе за част от укреплението на римския Дуросторум, заемал според него източната половина на Силистра.⁵ Лицевите страни на тази стена, дебела 3,5 м, са от квадри, поставени като „биндери“ и „лойфери“ в правилни редове. Пъл-

² Тук ще посочим само по-важните изследвания върху крепостта на остров Пъкуюл луй Соаре: П. Д и а к о н у, Крепостъ X—XV в. Пъкуюл луй Соаре в свете археологических исследований, *Dacia*, V, 1961, стр. 485—501; R. P o p a, La port e nord de la forteresse byzantine de Păcuiul lui Soare, *Dacia*, XI, 1967, стр. 259—292; D. V î l c e a n u, Debarcaderul și problema pozitiei geografice a cetății bizantine de la Păcuiul lui Soare, *SCIV*, 18, 1967, 4, стр. 593—614; D. V î l c e a n u, Cu privire la tehnica de constructie a zidului de incintă al cetății bizantine de la Păcuiul lui Soare, *SCIV*, 16, 1965, 2, стр. 291—305; D. V î l c e a n u, Cu privire la data de început a cetății de la Păcuiul lui Soare, *SCIV*, XIV, 1963, 1, стр. 207—212; R. P o p a, Păcuiul lui Soare, o așezare dunăreană cu trăsături urbane în veacurile XIII—XIV, *Studii, revista de istorie*, XVII, 1964, 1, стр. 107—115; P. Nasturel, Peut-on localiser la Petite Preslav à Pacuiul lui Soare?, *RESEE*, III, 1965, 1—2, стр. 17—36; P. Diaconu, Quelques problèmes relatifs à la forteresse byzantine de Pacuiul lui Soare à la lumière des dernières fouilles archéologiques, *Dacia*, X, 1966, стр. 365—371.

³ Кр. Миятев, Архитектурата в средновековна България, София, 1965, стр. 44—47.

⁴ V. B e š e v l i e v, Die protobulgarischen Inschriften, Berlin, 1963, стр. 258—259.

⁵ ИРАИК, X, 1905, стр. 444—445.

Кр. Кр. - Котингано

Обр. 1. Силистра. Средновековна крепостна стена край Дунава
Fig. 1. Silistra. Rempart médiéval le long du Danube

нежът на зида се състои от камъни с различна големина, обилно залети с хоросан, в който се забелязват късчета от тухли. Шкорпил е забелязал останки от същата стена на изток от града край брега на Дунава.⁶ Стена със същия градеж се откри преди няколко години при строежа на плувния басейн в градината. През 1968 г. при изкоп за строеж на около 200 м от брега на реката бе разкрит крепостен зид от квадрати, подобен на стената край Дунава.⁷

Най-близките по начин на градеж успоредици на силистренските стени са несъмнено крепостите в Плиска и Преслав. Следователно със сериозно основание може да твърдим, че откритите досега крепостни зидове в Силистра са строени през Първата българска държава. Намерената при някои изкопи покрай стената на Дунав средновековна керамика, сред която и късове от белоглинени паници (XI—XII в.) и от сграфито съдове, показва, че крепостта се е използвала поне до XIV в.⁸ Трябва да прибавим, че от градината и близката околност произхождат няколко ко-

⁶ Пак там, стр. 445.

⁷ Тази стена се проучва от Ст. Ангелова, бивша уредничка в Силистренския музей.

⁸ Д. Цончев пише, че в най-крайната югозападна част на силистренската крайдунавска стена личали отвърстия на легла за сантрачи. Поради това той смята, че крепостта в тази част е била поправена през XI-XIV в. (Д. Цончев, К изучению особенностей строительства болгарских и византийских крепостей эпохи развитого феодализма, ВВр, XVIII, 1961, стр. 211, рис. 5).

лективни находки от монети, сечени от византийски, български и франкски владетели от XI до XIV в.⁹

Докато за крепостта на Дръстър, навярно поради липса на достатъчно данни, досега не е писано, то за миналото на самия град П. Мутафчиев ни е оставил едно хубаво изследване. За съжаление, авторът проследява историята на Дръстър само до 1413 г., като не отделя внимание за неговите крепостни съоръжения.¹⁰

Дръстър несъмнено е приемник на Дуросторум или Доростол, както е наречен този град в гръцките извори от VI в. нататък.¹¹ Приема се, че за разлика от другите градове на север от Хемус той не е бил изцяло разрушен и изоставен през VI—VII в.¹² Според византийския хронист от X в. Генезий „ромеите оставили (българския вожд Булгар) да се засели в Доростол и Мизия“ — така авторът отбелязва идването на Аспаруховите българи.^{12a} Обаче преки известия за този град от края на VI в. до края на IX в., когато се явява вече като българска крепост с името Дръстър, липсва.¹³ Пославянчената форма на наименованието Дуросторум¹⁴ е всъщност единственият сериозен довод за наличието на някаква приемственост между античния и средновековния град.

За този тъмен период от миналото на Дръстър малко светлина хвърля един по-късен писмен паметник — „Сказание на пророк Исая“. В него се разказва, че българският цар Испор (Исперих) „създа гради великие: и на Доунав Др’стеръ градъ...“¹⁵ Мутафчиев тълкува това известие в смисъл, че Дръстър навярно пострадал при идването на славяните, но при Исперих е бил наново укрепен.¹⁶ Трудно обаче може да се приеме, че в края на VII в. българите вече са умеели да строят каменни крепости. В Сказанието, очевидно, е отразен споменът за изграждането на крепост в Дръстър, но поради отдалечеността на събитието (този писмен паметник е създаден не по-рано от XI в.) то е добило легендарен характер и е било свързано произволно с дейността на Исперих.

По-вероятно е издигането на крепостта да е станало през IX в., и то по времето на Омуртаг. В Силистра е намерен къс от прабългарски каменен надпис, в който се споменава името на Крум.¹⁷ Бешевлиев предполага, че надписът е бил изсечен по нареждане на Омуртаг.¹⁸

Един надпис на гръцки език от 870 г., намерен по всяка вероятност в Силистра, свидетелствува, че градът веднага след покръстването на

⁹ И А И, VIII, 1934, стр. 470; И А И, XXI, 1957, стр. 325; И А И, XXII, 1959, стр. 363; O. Iliescu, L'hypocrèse byzantin au Bas-Danube du XI-e au XV-e siècle, RESEE, VII, 1969, I, стр. 1—7.

¹⁰ П. Мутафчиев, Съдбините на средновековния Дръстър, Сб. Добруджа, София, 1947, стр. 275—360.

¹¹ Пак там, стр. 277.

¹² Пак там, стр. 284—285; V. Beševliev, Les cités antiques en Mésie et en Thrace et leur sort à l'époque du haut moyen âge, Études balkaniques, 5, 1966, стр. 215.

^{12a} Извори за българската история, VIII, София, 1961, стр. 334.

¹³ Мутафчиев, пос. съч., стр. 285—286.

¹⁴ За името на Дръстър вж. В. Бешевлиев, Античната топонимия у нас като исторически извор, ИИБЕ, III, 1954, стр. 345 и посочената там литература.

¹⁵ Й. Иванов, Богомилски книги и легенди, София, 1925, стр. 282.

¹⁶ Мутафчиев, пос. съч., стр. 290.

¹⁷ Beševliev, Die protobulgarischen Inschriften, стр. 136—137.

¹⁸ Пак там, стр. 145.

българския народ станал седалище на епископ.¹⁹ През X в. Дръстър станал за известно време седалище на българския патриарх.²⁰ Навярно градът по това време е административен център на комитат, както предполага Ив. Венедиков.^{20а}

Името на средновековния Дръстър се появява в изворите за пръв път в края на IX в. Разбит от преминалите Дунава маджари, българският владетел Симеон едва се спасил в Дръстър.²¹ Очевидно градът е бил добре укрепен, щом Симеон е потърсил убежище в него.

През X в. Дръстър се споменава по-често в хрониките. Константин Багрянородни пише към 950 г., че „Печенегия започва от долнодунавските земи на противоположния бряг на Дристра“.²² Посочването на Дръстър за обозначаване на земите, обитавани от печенезите, показва, че по най-долното течение на Дунав той е бил най-важната крепост. Поради това именно тук се е решил изходът на руско-византийската война през 969—972 г. и в крайна сметка съдбата на Преславското царство. В продължение на близо три месеца император Йоан Цимисхий обсаждал затворения се в Дръстър киевски княз Светослав, който накрая бил принуден да напусне града.²³ В следващите редове ще обърнем внимание само на онези факти и моменти от обсадата, от които може да се извлекат някои данни за самата крепост.

Византийският хронист Лъв Дякон разказва, че при първото нашествие на русите в българските земи през 968 г. войските на цар Петър не издържали силния напор и се „затворили в Доростол (здрава мизийска крепост)“.²⁴ Същият автор бележи, че „Славният между царете Константин издигнал този град от основи и го довел до тази красота и великолепие, в които днес го виждаме“.²⁵ Когато ромейските триери пристигнали от Черно море и обсадили града и откъм реката, русите „събрали своите лодки и ги докарали пред градската стена, гдето река Истър протича и мие едната страна на Доростол“.²⁶ По време на обсадата русите „надзъртали из кулите, мятали срещу ромейските редици стрели,

¹⁹ Надписът в превод гласи: „[Тук почива]... монахът и архидякон на епископ Николай, негов чичо. Той почина в годината 6379, 4 индиктион, на 5 октомври, петък, по времето на Михаил, прочутия, христолюбив архонт“ (вж. V. Beševliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin, 1964, стр. 35—36).

Точното местонамиране на този надпис не е известно. Почти всички изследвачи, които са се занимавали с него, включително и Бешевлиев, смятат, че произхожда от средновековния град Червен. Обаче Мутафчиев отдавна доказва, че Червен не е бил епископски град през Първата българска държава и следователно надписът не може да произхожда оттам, а трябва да е намерен в Силистра (П. Мутафчиев, *Произходът на Асеновци*, Македонски преглед, IV, 1928, кн. 4, стр. 28, заб. 1).

²⁰ Вж. подробно у Ив. Снегаров, *Първата българска патриаршия*, Годишник на Духовната академия „Св. Климент Охридски“, I (XXVII), 1950—1951, стр. 5—19.

^{20а} Ив. Венедиков, *Административното и военното устройство на България през IX и X в. (под печат)*.

²¹ В. Н. Златарски, *История*, I, 2, стр. 298—300, отнася това събитие към 895 г.

²² Извори за българската история, IX, София, 1964, стр. 216.

²³ За обсадата на Дръстър вж. подробно у Златарски, *История*, I, 2, стр. 577—626. Относно хронологията на събитията в тази война има спорове — вж. П. Карышковский, *О хронологии русско-византийской войны при Святославе*, ВВр, V, 1952, стр. 127—138; Л. Йончев, *Някои въпроси във връзка със Самуиловата държава*, ИИр, XXI, 1965, кн. 1, стр. 36—48.

²⁴ Извори за българската история, IX, стр. 248.

²⁵ Пак там, стр. 265.

²⁶ Пак там, стр. 267.

камъни и всякакви други предмети, които могат да се хвърлят“.²⁷ Според Скилица една вечер русите, „разделени на две части, конница и пехота, излезли в боен ред от две врати на града. Едната от тези врати гледала на изток и стратопедархът бил получил заповед да я охранява с тракийци и македонци, а другата гледала на запад и там бил на стража Варда Склир с източните войски.“²⁸ При следващото излизане срещу ромеите обсадените „отворили всички врати на града.“²⁹ „През следващата нощ, продължава Скилица, Светослав обиколил стената на града с дълбок ров, за да не могат ромеите лесно и с устрем да се приближат до стените.“³⁰

От кратките и оскъдни сведения, приведени тук, ние все пак можем да изградим известна, макар и твърде бледа, представа за Дръстърската крепост през X в. Преди всичко трябва да се подчертае обстоятелството, че тя е била в състояние да побере зад стените си дружината на Светослав, която, макар и силно оредяла, не ще да е била съвсем малобройна.³¹ Това е едно свидетелство за сравнително големите размери на крепостта, която освен двете главни порти (източна и западна) навярно е имала още някои входи. Следва да се изтъкне и фактът, че градът удържал няколкомесечната обсада на императорската войска, която е разполагала с тежки обсадни машини. Очевидно това се е дължало не само на храбрата защита, но и на големината на крепостта и здравината на нейните стени и кули. Важно е и сведението, че едната страна на крепостта се миеа от Дунава. Трябва да отбележим, че лицевата страна на крепостната стена край Дунава в Силистра е обрुшена от непрекъснатото подмиване.

Не е известна съдбата на Дръстър през следващите десетилетия. Мутафчиев смята, че след смъртта на Йоан Цимисхий през 976 г. градът паднал в ръцете на Самуил заедно с цяла Североизточна България, а през 1000 г. византийците си го възвърнали.³² Покорената от Василий II България била разделена на „теми“ (области). Земите по Долния Дунав — днешна Северна България и Добруджа — образували темата „Паристрион“ с главен град Дръстър. В новата област, която пазела дунавските граници на империята, Велики Преслав загубил стратегическото значение, което имал в българската държава. Неговото място заел Дръстър, чиято крепост играела най-голяма роля при възпирането на варварските племена, които напирали от североизток.

През XI в. името на Дръстър е свързано с големите нашествия на печенежи и узи в българските земи. През втората половина на същото столетие някои печенежки вождове се настанили в придунавските крепости и престанали да се подчиняват на цариградското правителство. В Дръстър заповядал някой си Татуш, който оглавил метежниците по Долния Дунав. Почти цялата провинция Паристрион се оказала в ръцете на варварите.³³ След няколко безуспешни опита на ромеите да възстановят своята власт в Подунавие то през 1088 г. сам император Алексий I

²⁷ Пак там, стр. 267.

²⁸ Извори за българската история, XI, София, 1965, стр. 268.

²⁹ Пак там, стр. 268.

³⁰ Пак там, стр. 269.

³¹ Мутафчиев, Сб. Добруджа, стр. 318; Златарски, История, I, 2, стр. 621 заб. 2.

³² Мутафчиев, пос. съч., стр. 325 и сл.

Комнин предприел поход срещу Дръстър. Ана Комнина, негова дъщеря, пише в своята „Алексиада“, че Дръстър е „най-забележителният сред придунавските градове“.³⁴ Според авторката „императорът обградил града, разрушил от едната страна крепостната стена и влязъл с цялата си войска в Дръстър. Два акропола на споменатия град се намирали в ръцете на родствениците на Татуш . . .“; императорът обсадил акрополите, а сам се изтеглил.³⁵

Известието на Ана Комнина за наличието на два укрепени акропола вътре в крепостта Дръстър е много важно, но то не се потвърждава от друг извор. Дали това са били действително нарочно изградени цитадели, или пък се е касало за някои по-здрави постройки, пригодени за отбрана, засега остава неясно. Н. Мавродинов тълкува съвсем произволно въпросното известие. Според този автор от Ана Комнина се знаело, че Дръстър имал две крепости: „едната била разположена до Дунава, а другата на хълма“ (?). Първата от тях според Мавродинов „ще е старата римска и византийска крепост, издигната наново от хан Аспарух, а крепостта на хълма ще е правена навярно от цар Симеон“. Оттук и погрешният извод на автора, че в Дръстър имало по това време „система от две неконцентрични, съседни крепости“.³⁶ Ана Комнина говори за крепостна (градска) стена, която била преодоляна от ромейските войски, и за два акропола вътре в града, без да определя дали са били на някакъв хълм или пък на Дунава.

Изглежда, че и през XII в. Дръстър не загубва своето значение. Според Идриси (1153 г.) „това е град с обширни местности, с многолюдни пазари, с изобилие от средства за препитание, с великолепно постройки и свършени жилища“.³⁷ По време на Второто българско царство Дръстър не се споменава от византийските хронисти, като изключим поемата на Мануил Фил, писана около 1305 г. Според този автор ромейският пълководец Михаил Глава Тарханиот в продължение на три месеца обсаждал Ивайло в крепостта Пристрия (*Πριστρία φρούριον*) — основателно отъждествена от К. Иречек с Дръстър.³⁸ Трудно е да се каже дали тази обсада е исторически факт или плод на поетическо въображение. За нас е важно обстоятелството, че в очите на съвременниците Дръстърската крепост е била трудно превзимаема.³⁹

Липсата на всякакви сведения за Дръстър до османското нашествие в Северна България през 1388 г. съвсем не означава, че значението на този град намаляло и че неговата крепост е била изоставена или занемарена. Честите татарски нашествия през XIII в. и закрепването на новите северни съседи на България през XIV в. — Влашко и Молдова — са налагали поддържането на българските крепости по Дунава и особено на Дръстър. И ако тогавашните хронисти не съобщават нищо за този

³³ Пак там, стр. 330 и сл.

³⁴ А. Комнина, *Алексиада*, Москва, 1965, стр. 208.

³⁵ Пак там, стр. 208.

³⁶ Н. Мавродинов, *Старобългарско изкуство XI—XIII в.*, София, 1966, стр. 78.

³⁷ Б. Недков, *България и съседните ѝ земи през XII в.* според Идриси, София 1960, стр. 79.

³⁸ Хр. Лопарев, *Византийский поэт Мануил Фил. К истории Болгарии в XIII—XIV веке*, С. Петербург, 1891, стр. 53; К. Иречек, *Християнският елемент в топографическата номенклатура на балканските земи*, ПСп, XI, 1898, кн. 55—56, стр. 260.

³⁹ Мутафчиев, *пос. съч.*, стр. 349—351.

град, това само означава, че тук не са ставали особено важни събития. Но през последните години от съществуването на българската средновековна държава Дръстър отново играе първостепенна роля.

Притиснат от турците в Североизточна България, цар Иван Шишман, както разказват османските хронисти, свикал на съвет всички първенци от страната. Те изразили мнението, че няма друг изход освен царят да се покори на Мурад I и по този начин да получи обратно загубените крепости и градове. Иван Шишман послушал съвета и като метнал на врата си ленена кърпа в знак на покорство, отишъл в Ямбол при султана и поискал мир, а срещу това предложил на Мурад Силистра. Леуноклавий, който се придържа точно към османските хронисти, приписва на Шишман следните слова: „Силистра надминава всички мои градове както по своята големина, така и по великолеπιето на постройките, богатството на жителите и също по крепостта, която е най-добрата и най-прочута“.⁴⁰ Очевидно Дръстър е притежавал тези качества отдавна. И град Никопол на Дунава се явява по същото време изведнъж като един от най-големите градове в България, въпреки че дотогава (1388 г.) неговото име почти не се споменава.⁴¹ Османските хронисти разказват по-нататък, че султанът върнал на българския цар взетите земи и заповядал на Али паша да заеме Силистра и да установи гарнизон, а за санджакбей на града и неговата област да назначи Якши бег. Когато турският пълководец поискал чрез пратеник от Шишман да опразни и предаде Силистра той не само отказал, но според Идрис Битлиси „отишъл там и укрепил твърде много тази крепост“. В отговор турците продължили военните действия, като първо завладели Тутраканската крепост. Войната завършила с нова капитулация на Шишман.⁴²

Не е известна съдбата на Дръстър непосредствено след това събитие, но трябва да се предполага, че градът преминал в турско владение. Мутафчиев с основание мисли, че след 1388 г. Силистра с Шумен и Провадия били откъснати от Търновското царство и образували първия санджак на север от Стара планина.⁴³ Навярно тогава Дръстърската епархия премивала под духовната юрисдикция на цариградския патриарх.⁴⁴

През януари 1390 г. Дръстър вече се намирал в ръцете на влашкия войвода Мирчо. Според Мутафчиев градът бил превзет от власите още през 1389 г. Поне до средата на 1391 г. важната дунавска крепост останала в тяхно владение, но още същата година, предполага Мутафчиев, турците си я взели обратно.⁴⁵ Османските хронисти не са единодушни относно датата на турското завладяване на Силистра. Според Мустафа

⁴⁰ H. Lewenkla w, *Neuer Musulmanischer Histori*, Franckfurt, 1595, стр. 164 вж. и Гл. Елезовић, *Огледало света или историја Мехмеда Нешрије*, Београд 1957, стр. 41.

⁴¹ За средновековната крепост Никопол вж. подробно в И Н М В, III (XVIII), 1967 стр. 52 и сл.

⁴² H. Lewenkla w, *пос. съч.*, стр. 164—167; Гл. Елезовић, стр. 41—44; *Cronica turcești privind țările Române*, vol. I București, 1966, стр. 154.

⁴³ П. Мутафчиев, *Боженишкият надпис*, СпБАН, XXII, 12, 1921, стр. 107-108. Според един турски регистър от 896 г. (1490—1491 г.), в Силистренския санджак влизали и вилаетите (кази) Шумен, Провадия и Мадара — вж. Н. Тодоров, *За демографското състояние на Балканския полуостров през XV—XVI в.*, ГСУ ФИФ, L III, 2, 1959, стр. 204.

⁴⁴ F. r. Miklosich et Jos. Müller, *Acta et diplomata medii aevi*, I, 1860, стр. 95.

⁴⁵ Мутафчиев, *Сб. Добруджа*, стр. 355—356.

Али (XVI в.) крепостта е била завладяна веднъж непосредствено след битката при Косово поле (1389 г.) и втори път — след битката при Никопол (1396 г.). За второто превземане на града хронистът пише следното: „В седмата година на царуването си, в 794 г. (1391—1392 г.), султанът (Баязид)... завладал и подчинил крепостта Никопол и високите крепости на Силистра“.⁴⁶ Леунклавий пък разказва подробно как Силистра била обсадена и след това превзета с измама от Баязид през втората година на неговото царуване, и то по време на мир между българи и турци.⁴⁷

Въпреки трагичните събития, които преживяла Силистра през ония години, крепостта очевидно не била разрушена. Иначе влашкият войвода Мирчо, който завладал наново Дръстър през 1404 г., не би могъл да го задържи поне до 1415 г.⁴⁸

Наследниците на Мирчо се опитали още няколко пъти да завладеят Дръстър. Според един венециански източник, през 1425 г. влашкият войвода Дан II и Фружин, син на Иван Шишман, минали Дунава с голяма войска и обсадили Eristia (Дръстър).⁴⁹ Навярно за същия поход става дума у Идрис Битлиси, който пише, че Дан II „си позволил да наруши договора и да нападне град Силистра... да го опустоши и разграби“.⁵⁰

През август 1445 г. Валеран де Ваврен със своите бургундски и папски галери заедно с власите се насочил по Дунава към „един град, който се нарича Triest (Дръстър) и който някога е бил превзет и разрушен от власите и нямаше цяла стена; но сега е отново добре застроен и населен“.⁵¹ След безплодна престрелка с топове нападащите разбрали, че градът, в който били събрани всички субашии от десния бряг на Дунава и 30 000 турски конници, не може да се превземе и вдигнали котва.⁵²

⁴⁶ *Cronici turcești...*, I, стр. 339. Урудж (XV в.) пише, че Баязид превзел Никопол и Силистра след 791 г. (1389 г.), според Ашик паша заде (XV в.) и Лютфи паша (XVI в.), това станало след 793 г. (1390—1391 г.), Мехмед паша (XVI в.) поставя това събитие в 794 г. (1391—1392 г.), а Мехмед Нешри — в 798 г. (1395—1396 г.) — вж. *Cronici turcești...*, I, стр. 48, 83, 236 и 290. Хаджи Калфа (XVII в.) отбелязва, че когато Мурад I завладал Никопол през 777 г. (1375—1376 г.), Силистра се предал без бой — вж. Ст. Аргиров, Румелия и Босна. Географски описал Мустафа бен Абдуллах Хаджи Калфа, АрхПП, I, 1938, кн. 2, стр. 79. Евлия Челеби (XVII в.) от своя страна твърди, че Силистра бил завладал от Баязид I в 794 г. (1391—1392 г.) — вж. Д. Г. Гаджанов, Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII в., ПСл, XXI, 1909, кн. 70, стр. 660.

⁴⁷ *Lewenklaw*, пос. съч., стр. 187—188; вж. и Мутафчиев, Сб. Добруджа, стр. 356—357.

⁴⁸ За превземането на Дръстър от Мирчо през 1404 г. вж. П. Петров, Въстанието на Константин и Фружин, ИИИ, 9, 1960, стр. 202; също и *Istoria României*, II, ed. Acad. RPR, București, 1962, стр. 378. В някои свои грамоти от 1406 до 1415 г. Мирчо войвода се титулува „Дръстру граду владелеп“ — вж. *Documenta Romaniae Historica*, B. Tașu Românească, I (1247-1500), București, 1966, стр. 63, 70, 73, 75, 80.

⁴⁹ *Hürmüçakı*, Documente privitoare la istoria românilor, vol. VIII, 1376—1650, București, 1894, IX, стр. 4.

⁵⁰ *Cronici turcești...*, I, стр. 165; М. Мехмет, Хроника Идриса Битлиси в качествe источника по истории покорения Балканского Полуострова турками, RESEE, III, 1965, 1—2, стр. 122—123, отнася този поход към 1422—1423 г. За същия поход съобщават и хронистите Ашик паша заде, Мехмед Нешри, Саадедин и Коджа Хюсеин — вж. *Cronici turcești...*, I, стр. 85, 118, 309, 449.

⁵¹ „une ville qu'on appelloit Triest, qui, autresfois, avoit esté prinse et ruynee des Vallaques, et n'y avoit gueres de muraille entiere; mais fort estoit remaisonnee et repeuple“ — Jean de Wavrin, Le campagne des croises sur le Danube (1445), ed. N. Jorga, Paris, 1927, стр. 53.

⁵² Пак там, стр. 54—59.

Известието на Ваврен за Дръстър е много важно. Освен че потвърждава сведението за превземането и разрушаването на града от власите през 1425 г., но то съдържа и данни за неговото укрепяване. Изразът „нямаше цяла стена“ според нас трябва да се тълкува в смисъл, че Дръстър не е имал околорадска защитна стена. Любопитен е и фактът, че в средата на XV в. Дръстърската крепост вече е била снабдена с топове.

В писмо от 11 февруари 1462 г. до унгарския крал влашкият войвода Влад Цепеш съобщава, че е превзел и опожарил множество турски крайдунавски селища, между които и Drekhtar (Дръстър). Тук и в още две селища неговите войски убили общо 6840 души — турци и българи.⁵³ За действията на Влад Цепеш през 1462 г. при Дръстър (Δύστρας) съобщава и византийският хронист Дука.⁵⁴

Стратегическото значение на Дръстър през турската епоха не само че не намаляло, но дори нараснало. Като център на санджак, в който влизали земите на Добротица и почти цялото Западно Причерноморие, той играел важна роля във войните срещу северните съседи на Османската империя и в отбраната на дунавската граница. През XVI в. Силистра станал главен град на огромната област Узи еялет, в която влизали осем санджака, между тях Силистренският, Аккерманският, Бендерският, Никополският, Видинският и др.⁵⁵ По население той се нареждал между най-големите градове по нашите земи — през 1569/70 г. той имал 633 християнски и 477 мюсюлмански домакинства.⁵⁶

През януари 1595 г. войските на влашкия войвода Михаил Витязул разбили турците при Силистра и опожарили града, а „крепостта (das Castel) разрушили, която дотогава никога не е могла да бъде превзета“ — както съобщава една релация от 30. IV. 1595 г., писана в град Вайсенбург, Седмоградско.⁵⁷ По повод на същото събитие съвременникът Балтазар Валтер бележи, че Дръстър (Derstor), седалище на беглербег, е голям, хубав град, прочут с търговията си и „твърде застрашителен с укрепленията си“.⁵⁸

Силистренската крепост, очевидно, е била само повредена през 1595 г. и след това наново поправена от турците, защото през следващите две столетия редица пътешественици я споменават и дори описват.

Така един поляк пише през 1636 г. следното: „Този град Силистра“ наречен и Dersztor, лежи на самия дунавски бряг, на хубаво и весело място. Той няма друга защита освен откъм реката. Той има един зидан кастел, но не е пазен; откъм полето има един стар, развален вече зид“.⁵⁹ Четири години по-късно друг поляк (Мястковски) бележи, че минал Ду-

⁵³ I. Bogdan, Vlad Tepeș, București, 1896, стр. 81.

⁵⁴ Ducas Istoria turco-bizantină, (1341—1462), ed. V. Grecu, București, 1958, стр. 430.

⁵⁵ Гаджанов, стр. 660.

⁵⁶ Здр. Пляков, За демографския облик на българския град през XV — средата на XVII в., ИПр, XXIV, 1968, кн. 5, стр. 34.

⁵⁷ Hurmuzaki, Documente privitoare la istoria românilor, vol. III (p. 1), 1576—1599 București, 1880, стр. 231.

⁵⁸ A. Papiu Ilarian, Tesaur de monumente istorice pentru România, I, București 1862, стр. 16.

⁵⁹ P. Panaitescu, Călători poloni în țările Române, București, 1930, стр. 33; X. Кесяков, Пътуване през Българско в 1636 г., ПСл, кн. 19 и 20, 1886, стр. 64.

чава „под кастела на Силистра, построен някога от гърците“; като посланик за нощуване му бил определен хубав дворец в кастела.⁶⁰ Хаджи Калфа пише, че Силистра е „голям град на дунавския бряг . . . (и) има малка крепост“.⁶¹

Най-важното и най-интересното описание на Силистренската крепост е оставил Евлия Челеби, посетил града през 1651 г. След като нарича крепостта „защитна стена на исляма“ и изтъква голямото ѝ значение за опазването на дунавската граница, пътешественикът я описва по следния начин: „Тя е здрава крепост във вид на лък, намира се на дунавския бряг и е направена от изсечени камъни. Като се сравни с лък, връвта се намира на дунавското крайбрежие, а пък на двата края има здрави кули, обърнати към Дунава . . . Откъм сушата крепостта може да се сравни с облата част на лъка, направена е от твърди и големи камъни и е снабдена с голям, широк и дълбок ров, през който тече река Дунав, като влиза от западната страна и изтича от източната. Има 11 здрави кули и петстотин зъбци с по два реда бойници. Снабдена е с две врати, от които едната е малка, за вода, и се намира на западната страна, край Дунава; обикновено тя стои затворена. През нея се слиза по десет каменни стъпала до Дунава. Другата врата се намира на южната страна и се отваря към града. Тя е двойна, желязна и много здрава. Тази врата се намира в дъното на лъкообразната стена. Над рова има един дървен мост, по който се минава за крепостта. Всяка вечер войниците от гарнизона вдигат моста с макари и затварят вратата. Тогава крепостта се превръща един вид в дунавски остров. Като се влезе през тази врата, отляво, под свода, е окачено едно голямо юнашко копие . . . Височината на крепостните стени е осемдесет аршина. Крепостта е здрава, но малка; цялата ѝ окръжност е точно 770 юнашки крачки, а пък ако се върви обикновено, 1000 крачки. Крепостта е много красива“. След това Евлия Челеби изброява сградите в крепостната стена: „Най-напред над вратата на крепостта е малката, но хубава джамия с дървено минаре „Илдъръм хан“ . . . после идат: средната кула, кулата на джебханата, хамбарът за храни и двацет помещения за войниците. В крепостта има комендант, много войници и топчии. Има 40 малки и големи топове, тип „шахи“, „дарбзен“, „каламбур“, „шайка“ и „сачма“, обаче няма топове от типа „бал-емез“. Повечето топове са обърнати към Дунава; само няколко топа „шахи“ са поставени откъм сушата и гледат към сарая на пашата край рова, тъй като този сарай се намира пред крепостта“. Варошът на Силистра, сиреч градът, имал десет християнски махали и една еврейска, а останалите били мюсюлмански. „Около този голям варош има ровове, широки 50 аршина. С течение на времето някои места на рововете са се напълнили с пясък на брега, обаче много места още са пълни с дунавска вода. Тези ровове около вароша са изкопани в 1030 г. (1621 г.) през времето на султан Гази Осман хан. Тук имало и крепост, чиято вътрешност била пълна с камъни и пръст. На много места още се виждат кулите, стените и местата, гдето имало мостове. Известни са местата на седем мостови врати. Вратата „Намазгях“ е на западната страна, също и вратата „Мустафаджик“ . . . , вратата „Ифлатар“

⁶⁰ Р. Ранаитеску, пос. съч., стр. 41; Х. Кесяков, Стари пътувания през България, ПСП, кн. 21 и 22, 1887, стр. 343.

⁶¹ Ст. Аргиров, стр. 79.

навярно Алфатар — б. м.) е на юг, както и „Дунавската врата“; на изток се намират „Истамбол капия“, „Дае капия“ и „Дар-агаджи капия“. Само тези места на врати са известни . . . Околовръст този варош има 10 060 бързи крачки“. По-нататък пътешественикът бележи, че „Каледжамия“ е построена от Илдъръм Баязид и че в крепостта нямамо баня.⁶²

За да привършим с известията от XVII в., ще приведем и краткото описание на Силистра от един русин, който през втората половина на столетието бил в турски плен: „А то места Селистра град в нем каменной, не велик; а стоит он подле Дунаю реки, на яру при крутай горе ровнай; а крепостию он тверд, а пушак в нем зело многа естъ; а жильцы в нем все люди турские. А окрест посаду града несть, а жильцы посадные люди турские“.⁶³

От думите на посочените пътешественици се разбира пределно ясно, че Силистренската крепост през XVII в. е била сравнително малка и се е намирала на дунавския бряг, вътре в града. Евлия Челеби подробно описва нейните размери, форма и устройство.⁶⁴ По всичко изглежда, че именно тази крепост е била заварена от турците в края на XIV в. Мястковски бележи, че кастелът бил построен някога от гърците. Според Евлия Челеби точно тази крепост била превзета от Баязид I, който построил вътре джамия. Особено важно е за нас сведението на турския пътешественик, че крепостните стени били изградени от големи и изсечени камъни. Тъкмо от такива камъни са построени крепостните зидове, открити досега в Силистра. Това означава, че крайдунавската крепост, която градът е имал през XVII в., е била издигната още през Първата българска държава. От друга страна обаче, поради малките му размери (около 1000 крачки или около 750 м) това укрепление не може да бъде тъждествено с градската стена на Дръстър през X—XI в. В такъв случай крайдунавската крепост може да е един от двата „акропола“, които споменава Ана Комнина. Още по-вероятно е предположението, че тя е била първоначално цитадела или „вътрешен град“ на Дръстър (по подобие на Вътрешния град на Преслав), която откъм Дунава е имала обща стена с външната крепост (околоградското укрепление). Възможно е по-късно, примерно през Втората българска държава, поради променените обществено-икономически условия външната крепостна стена да е била изоставена, а да се е използвала вече само вътрешната крепост.⁶⁵ Може би останките от стени край Силистра, за които споменават някои пътешественици от XVII и XVIII в., да са именно част от някогашната външна крепост. В полския пътепис от 1636 г. се говори за стар, развален вече зид откъм полето. Евлия Челеби е по-подробен — той ни съобщава за стени кули и порти от околовръстна крепост, вече изоставена и разрушена. Та-

⁶² Гаджанов, стр. 660—664.

⁶³ П. А. Сырку, Описание Турецкой империи, составленное русским, бывшим в плену у турок во второй половине XVII века, СПб., 1890, стр. 32.

⁶⁴ Височината на крепостните стени, определена от Евлия Челеби на 80 аршина (около 55 м), е явно преувеличена.

⁶⁵ По същите причини през XII—XIV в. в Преслав Външният град е бил изоставен, а животът се е концентрирал във Вътрешния град (вж. Ст. Станчев, За датирането на гроба и надписа на Мостич, Археология, IV, 1962, кн. 1, стр. 74). Вероятно и в Преслав е била изоставена външната крепостна стена.

зи крепост навярно има предвид А. Бюшинг (1760 г.), който пише, че Силистра е „един голям и укрепен град на Дунава... разположен недалеч от останките на стена, която гръцките императори издигнали, за да спрат нападенията на варварските народи... От направата на стените, която изглежда повече римска, отколкото турска, може да се разбере, че градът е много стар“.⁶⁶

През втората половина на XVIII в. във връзка с руско-турските войни Силистра била укрепена допълнително с околоръстно защитно съоръжение, състоящо се от земен вал и ров (обр. 2).⁶⁷ По-късно портите на това укрепление били изградени от камък. Старата крепост край Дунава продължавала да се използва. Ф. Каниц пише, че според ръкописни планове от 1774 г., пазени във Виена, тази крепост имала многоъгълен план (*polygonalen Grundriss*).⁶⁸ „Силистра е един прастар град с ровове, стени и кули“ — бележи през 1789 г. фон Гугомос.⁶⁹

На 31 май 1810 г. след едноседмична обсада руските войски на ген. Каменски влезли в Силистра. По време на обсадата русите обстрелвали града, при което взривили барутния погреб и „разрушили стену цитадели“.⁷⁰ В своето описание на Силистра по време на тази руско-турска война граф Ланжерон между другото бележи: „Във вътрешността на града, на брега на Дунава, има един каменен замък или цитадела (*un château ou citadelle*), малко годен за продължителна отбрана...“⁷¹ В руските планове на Силистра от 1809—1810 г. е означена и старата крепост на дунавския бряг (обр. 2).

Обр. 2. Силистра. План на крепостта от 1810 г. (по Михайловский-Данилевский)

Fig. 2. Silistra. Plan de la forteresse de 1810 (d'après Mihailovski—Danilevski)

⁶⁶ N. Mikhoff, *Bulgarien und die Bulgaren im Urteil des Auslandes*, II, Sofia, 1929, стр. 42—43.

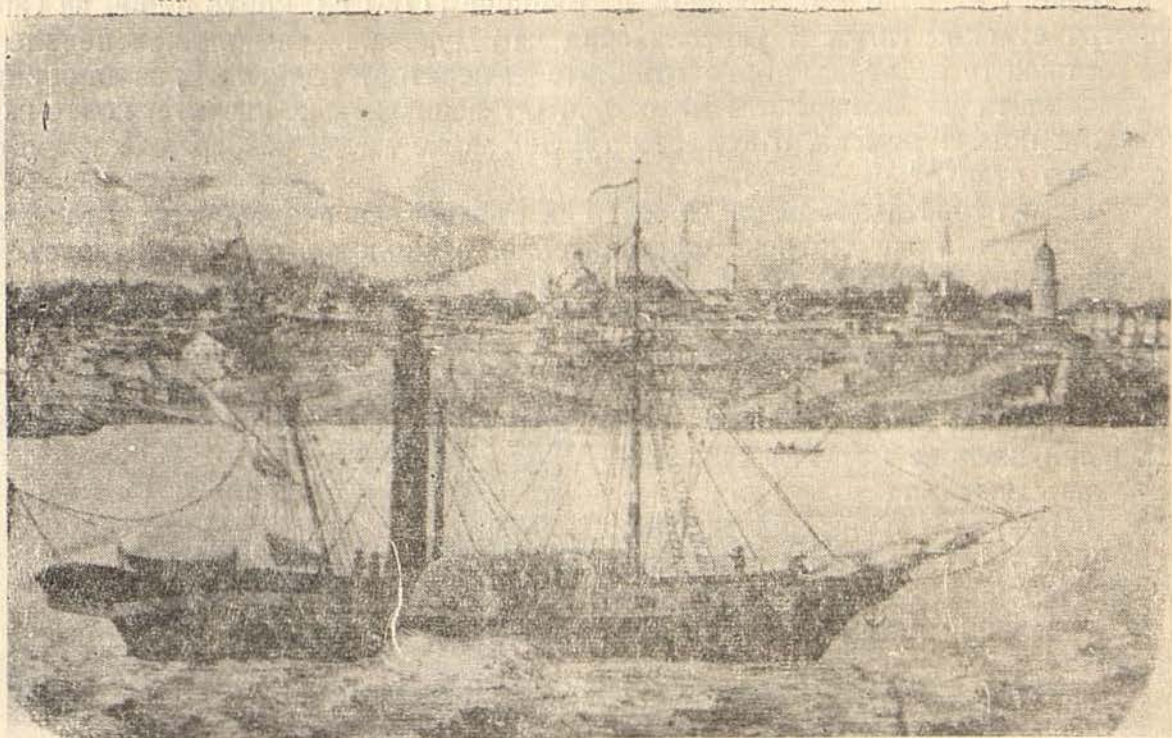
⁶⁷ Това укрепление в план имало формата на лък — полукръглата част заграждала града откъм сушата, а покрай Дунав то вървяло почти по права линия. Същата форма, както видяхме, имала според Евлия Челеби и крайдунавската каменна крепост на града. Изглежда сходството на плановете на двете укрепления е заблудило проф. Т. Златев, който не е разбрал, че това са две различни по размери, материал и произход съоръжения, а ги е сметнал за една и съща крепост. Според същия автор тя представлявала околградска каменна стена, построена още през римската епоха и разрушена в 1810 г. (Т. Златев, *Българските градове по р. Дунав през епохата на Възраждането*, София, 1962, стр. 155—161).

⁶⁸ F. Kanitz, *Donau — Bulgarien und der Balkan*, III, Leipzig, 1882, стр. 267.

⁶⁹ Von Gugomos, *Reise von Buckarest, der Hauptstadt in der Wallachei, über Giurgewo, Rustschuck, durch Oberbulgarien bis gegen die Grenzen von Rumelien und dann durch Unterbulgarien über Silistria wieder zurück im Jahre 1789*, Landshut, 1812, стр. 91.

⁷⁰ Михайловский—Данилевский, *Описание турецкой войны в царствование императора Александра, с 1806-го до 1812-го года*, II, Санктпетербург, 1843, стр. 17—18.

⁷¹ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor, suplement I*, vol. III, 1709—1812, Bucuresti, 1889, стр. 238—239.

Обр. 3. Силистра. Гравюра от първата половина на XIX в. (Швабе)
Fig. 3. Silistra. Gravure de la première moitié du XIXe s. (Schwabe)

С рапорт от 20 май 1811 г. до император Александър I главнокомандущият М. И. Кутузов съобщава, че на 6 май с. г. Силистренската крепост била хвърлена във въздуха.⁷²

В една немска гравюра от първата половина на XIX в. с изглед на Силистра откъм Дунава на брега се вижда една полуразрушена крепостна стена (обр. 3). Очевидно през 1811 г. средновековната крепост на Силистра била разрушена окончателно.

ХЪРСОВО

На двете височини, между които е разположен амфитеатрално днешният град Хърсово, се виждат развалини на каменни крепости. Те са всъщност две — по-голямата е на източния хълм, а по-малката на западния хълм. В северния край на града (Дунав протича покрай южната страна на Хърсово) доскоро са личали следите на стена, която е свързвала двете крепости. По този начин някогашното Хърсово е било защитено от три страни, като само откъм пристанището е оставало открито.

Източният хълм е по-голям и господства над цялата околност. Към Дунав той завършва с две огромни скали, склонът между които е полегат. Това място е било преградено с дебел зид, отчасти все още запазен. По билото на хълма се виждат останки от стени, високи до 7 м. В стените, облицовани с големи обработени камъни, личат преупотребени

⁷² М. И. Кутузов, Сборник документов, т. III, 1808—1812, Москва, 1952, док. № 470, стр. 387.

антични архитектурни детайли. Пълнежът на зидовете е от дребни камъни, залети с хоросан. Личат леглата на изгнили напречни и надлъжни сантрачи. Освен това при неотдавнашните разкопки тук са открити основите на три други, концентрично разположени, крепостни стени, които са обграждали хълма. Те също не са проучени.

Западният хълм е нисък и с полегати склонове. На някои места личат засипаните основи на крепостна стена, изградена от ломен камък и бял хоросан с баластра. Тук също личат легла за сантрачи. Градежът на тези основи е присъщ за крепостното строителство през XI—XIV в.

Археологически разкопки са правени само на източния хълм, и то на няколко пъти: през 1939 г. от В. Брътулеску, през 1943 г. от Гр. Флореску и през 1963 г. от А. Арическу.⁷³ Тези разкопки са имали сондажен характер и са целели проучването на римския кастел Карсиум. За съжаление, резултатите от тези проучвания и досега не са публикувани. В своя ръкописен отчет за разкопките си в Хърсово Гр. Флореску отбелязва, че високо запазените стени на източния хълм са останки от турска крепост. Той установил следната стратиграфия: най-отдолу римски пласт с дебелина 2,30 м, следван от ранновизантийски слой с дебелина 0,70 м, средновековен византийски слой — 0,60 м и най-отгоре — пласт от турската епоха и най-ново време.⁷⁴ Трябва да се отбележи, че средновековните материали, добити от сондажните разкопки през 1963 г. (сега се намират в Археологическия музей — Кюстенджа), са изключително от X—XII в. Странна е липсата на материали (керамика) от XIII—XIV в.⁷⁵

За миналото на средновековната крепост Хърсово е писал само В. Брътулеску, но неговата работа няма научна стойност.⁷⁶

Изворовите данни за Хърсовската крепост са много оскъдни. Всъщност нито един средновековен писмен паметник до края на XIV в. не споменава този град. Турският хронист Саадеддин пише, че Али паша по време на войната срещу Иван Шишман през 1388 г. превзел и град *Hirdania*.⁷⁷ Немските историци Хамер и Цинкайзен отъждествяват този град с Хърсово на Дунав.⁷⁸ Ако това наистина е така, което е малко вероятно, Хърсово е влизало в пределите на Търновското царство, а не в деспотството на Иванко.⁷⁹

Първото сигурно сведение за Хърсово намираме в писмото на войводата Влад Цепеш от 11. II. 1462 г. Сред добруджанските селища, които

⁷³ АСМІ — București (Архив на комисията за историческите паметници — Букурещ), рапортите на Гр. Florescu и V. Brătulescu. За разкопките на А. Арическу вж. краткото съобщение в *Dacia*, VIII, 1964, стр. 398.

⁷⁴ Гр. Florescu, Raport 1943 (1946), p. 180, АСМІ — București.

⁷⁵ Благодарение на любезността на колегите А. Ръдулеску и М. Буковалъ от Археологическия музей — Кюстенджа (Румъния) имах възможността да прегледам материалите от разкопките в Хърсово.

⁷⁶ V. Brătulescu, *Cetatea Hârșova în legătură cu Dobrogea și cu tinuturile înconjurătoare*, Buletinul Comisiunii monumentilor istorice, XXXIII, fasc. 105, 1940, стр. 3—24.

⁷⁷ V. Bratutti, *Chronica dell'origine e progressione della Casa Ottomana composta da Saidino Turco*, Vienna, 1649, стр. 139.

⁷⁸ J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I, Pest, 1827, стр. 205, J. W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, I, Hamburg — Gotha, 1840, стр. 254.

⁷⁹ Мутафчиев се съмнява във вероятността Али паша да е достигнал чак до Хърсово. Обаче авторът изказва съвсем неприемливото предположение, че *Hirschova* у Хамер и Цинкайзен навярно бил „означен от Leunclavius с името *Iurcua* или *Iurcova*“, сиреч Гюргево (Боженишкият надпис, стр. 105—106, заб. 4).

се изброяват в писмото, се споменава и Orzoma, което може да се отъждестви само с Хърсово. Тук власите убили 343 души.⁸⁰

Под името Chersone Хърсово е означен и в картата на Н. Германус от 1507 г. В Унгаро-турския мирен договор от 1519 г. се споменават само три крепости по най-долното течение на Дунава—Силистра, Хърсово и Килия.⁸¹ Според един турски документ от 1569/70 г. Хърсово е град (касаба) в Силистренски санджак; в крепостта (кале) имало 69 души бранители (мустахфъзи), 71 мюсюлмански и 84 християнски къщи.⁸²

На 1 януари 1595 г. войските на Михаил Витязул нападнали Hersoua (Хърсово) и го ограбили, но турският гарнизон успял да удържи крепостта.⁸³

Хаджи Калфа отбелязва Хърсово като кадълък в Силистренски санджак; в града имало крепост.⁸⁴ Интересни и сравнително подробни сведения за Хърсово намираме у Евлия Челеби. Пръв основател на крепостта Хърсово, пише той, бил кралят, наречен „Девире“. „Преминала през много владетели и най-сетне, когато султан Мехмед хан Завоевателят лично предприел поход тук, се бил седем месеца и когато ще не ще с голям бой нападнал с пристъп мястото, внезапно откъм полето се появили няколко мечки... Веднага щом мечките минали и влезли в крепостните процепи, смелчаци от победоносните мюсюлмани отишли подир тия мечки и видели, че един вражески отряд бил нахлузил мечките кожи, а сега съблякъл кожите и влязъл в крепостта. Всички с единодушен възглас „Аллах, Аллах“ влезли през тия процепи в крепостта и я завоювали... Има субаши, мухтесиб, диздар на крепостта и 80 души крепостни бойци. Но няма къщи в крепостта. Бойците пребивават навън. Само диздарят и кетхудата му живеят вътре в къщи, зачислени към крепостта. Техните бойци идват отвън всяка нощ вътре на дежурство и пазят крепостта“. Докато Евлия Челеби пребивавал в Хърсово, по нареждане на Мелек Ахмед паша „същият ден построили 10 къщи с дворове вътре в крепостта. Не останало празно място в крепостта и в една седмица там били застроени 110 дюкянчета, едно кафене и били регистрирани 80 бойци, на които била зачислена заплата от приходите на пристанището“. Освен това били поставени и 8 топа. За „формата на крепостта Хърсово“ Евлия Челеби пише следното: „Това е здраво построена красива крепост без ров. Има обиколка от 3000 крачки. Но човек не смее да погледне от западната страна на крепостта надолу по Дунава. Макар и тя да е значителна крепост, поради това, че е вътрешна, не е била удостоена с нищо внимание. Само Мелек Ахмед паша знаеше стойността ѝ; защото е на границата с власите и значението ѝ е очевидно. Крепостта има две врати — едната е към юг, а другата към запад“. Варошът, според пътешественика, се намирал на южната страна, надолу от крепостта и

⁸⁰ I. Bogdan, Vlad Tepeş, стр. 81.

⁸¹ К. Иречек, История на българите, под ред. на В. Н. Златарски, София, 1929, стр. 269.

⁸² M. T. Gökbiğün, Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyaleti li-vaları, şehir ve kasabalar, Beleten, с. XX, 78, 1956, стр. 267, заб. 58.

⁸³ А. Раріу ІІагап, пос. съч., стр. 16; К. Иречек, История на българите. Поправки и добавки от самия автор. Под ред. на Ст. Младенов, София, 1939, стр. 304.

⁸⁴ Ст. Аргиров, стр. 84.

имал девет махали и 1600 къщи. Раята се състояла от власи, молдавци и българи.^{84a}

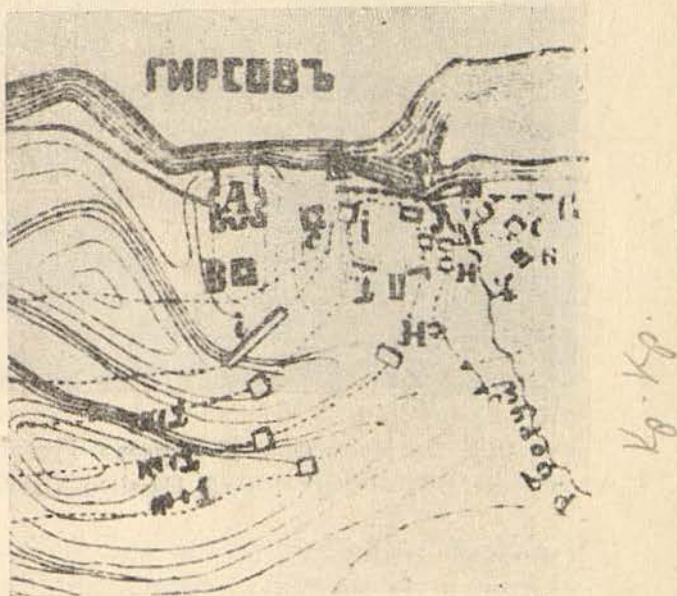
Чужди пътешественици рядко минавали през малкия дунавски град. Йене през 1786 г. отбелязва, че Хърсово е крепост, построена на една стръмна скала, около която са изградени множество къщи по склоновете на височината.⁸⁵

Хърсовската крепост играла маловажна роля в руско-турските войни. На 23 август 1771 г. сто души казаки безуспешно атакували „замъка“ на Хърсово, но два месеца по-късно с по-големи сили успели да го превземат с пристъп. При нападението една граната взривила барутния погреб, при което част от крепостната стена била разрушена. Когато русите през април 1773 г. за втори път завладели Хърсово, те поправили повредите на „замъка“ (обр. 4).⁸⁶

През 1809 г. този град отново паднал в руски ръце. Там, според граф Ланжерон, върху едната скала имало „голям каменен замък (château), укрепление в готически стил; върху другата скала, по-малко издигната, имало една каменна кула“.⁸⁷

Две гравюри ни дават представа за изгледа на Хърсово с неговите укрепления около 1826 г. (обр. 5 и 6). Но според руски данни от същата година неголямата каменна крепост в този град била преустроена след Букурещкия мирен договор 1813 г.⁸⁸ Като говори за укрепленията на Хърсово през Руско-турската война в 1828—1829 г., Молтке отбелязва, че на стръмната височина към Дунава от старо време се издигал кастел, подобен на замък (Burgähnliches Kastell).⁸⁹

Поправките и преустройствата навярно изменили отчасти по-раншния вид на Хърсовската крепост. Но не може да има съмнение, че макар и в по-малки размери, тя е съществувала и преди идването на турците. За това свидетелствуват не само запазените средновековни рушевини и бъл-

Обр. 4. Хърсово. План на крепостта от 1773 г. (по А. Петров)

Fig. 4. Hârsovo. Plan de la forteresse de 1773 (d'après A. Petrov)

^{84a} Evliya Celebi, *Siyahatnamesi*, t. V., Istanbul, 1315 (1899), стр. 230—232. Ползувам се от случая, за да изкажа голямата си благодарност на доц. Бистра Цветкова, която любезно се отзова на молбата ми да преведе от старотурски описанието на Хърсово от Евлия Челеби.

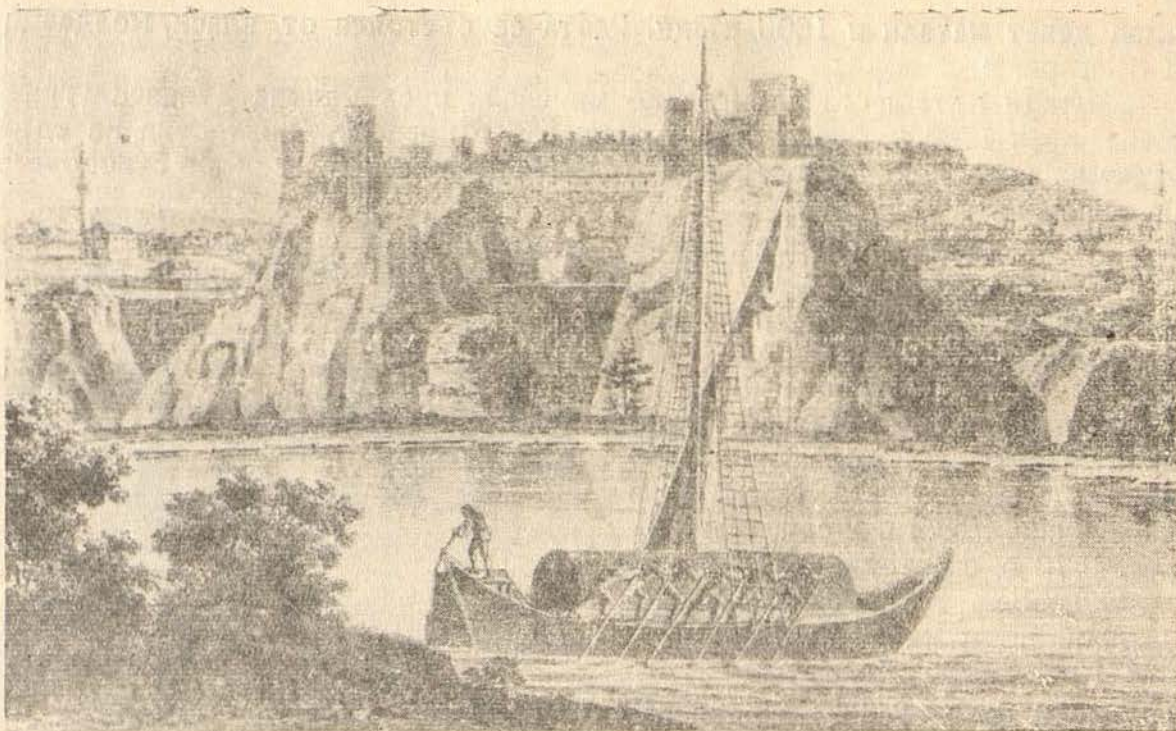
⁸⁵ *Jenpe's Reisen nach dem Archipelagus, der europäischen Türkei, Frankfurt und Leipzig*, 1790, стр. 175.

⁸⁶ А. Петров, *Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769—1774 год.*, Санкт Петербург, 1874 г. т. III, стр. 139, 166; т. IV, стр. 25, 92.

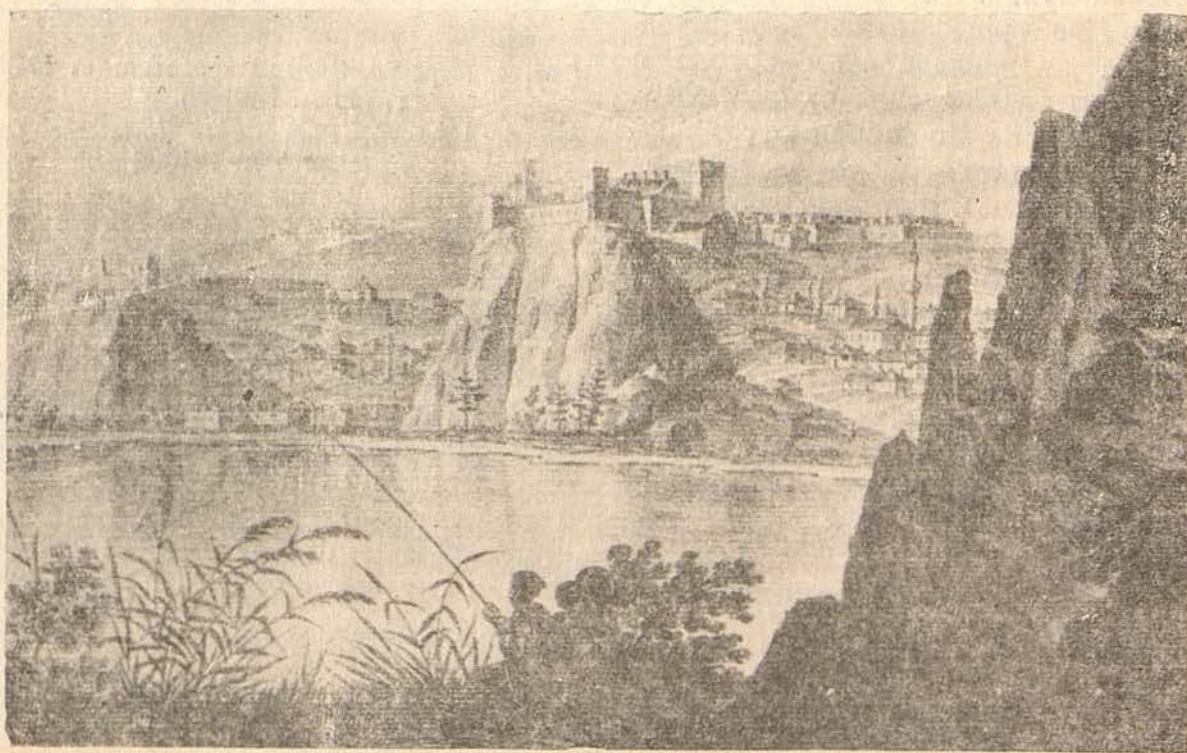
⁸⁷ *Hurmuzaki, Documente*, III, 1709—1812, стр. 179.

⁸⁸ Б. Йоцов, *От Тулча до Цариград*, Родина, II, 1939, кн. 2, стр. 136.

⁸⁹ *Freiherr von Moltke, Der russisch-türkische Feldzug in der europäischen Türkei 1828—1829*, Berlin, 1877, стр. 77.

Обр. 5. Хърсово. Гравюра от 1826 г. (А. Кунике)
 Fig. 5. Hârsovo. Gravure de 1826 (A. Kunike)

Обр. 6. Хърсово. Гравюра от 1826 г. (А. Кунике)
 Fig. 6. Hârsovo. Gravure de 1826 (A. Kunike)

гарското име на града,⁹⁰ което е било заварено и възприето от османските завоеватели във формата Хършова, но и обстоятелството, че Хърсово още през XVI в. е вече град, и то с крепост. Известно е, че през първите векове на османското владичество в нашите земи възникнали сравнително малко нови градове и това са били почти изключително новоосновани селища с турски имена и мюсюлманско население. Такива градове изобщо не са имали крепости.

Една от махалите в гр. Хърсово доскоро се наричала „Варош“.⁹¹ Изглежда, тук ще трябва да се търсят следите от средновековното селище извън крепостните стени.

В заключение трябва да отбележим, че двете звена в средновековната укрепителна система на Долния Дунав — крепостите Силистра и Хърсово имат някои особености в развитието си.

Дръстър, очевидно, наследил от Дуросторум само развалини и затова през Първата българска държава, навярно в IX в., подобно на Видин бил снабден със съвсем нови укрепителни съоръжения. Те са състояли от градска крепостна стена и може би от малка вътрешна крепост. През XII—XIV в. Дръстърската крепост е преустроена (редуцирана) в малко каменно укрепление, разположено на ниския и равен дунавски бряг, което съществува и се използва до 1811 г. Както и в другите градове през Втората българска държава, дръстърското население е живяло извън крепостта, в която е имало място само за малък брой сгради, предимно за гарнизона.

Хърсовската крепост се е състояла от две части: главното укрепление се е намирало на висок хълм, а на друг, по-нисък хълм се издигала една кула. Навярно те са били свързани помежду си със стена. В ограденото пространство, главно на дунавския бряг, се е намирал самият град. Според намерената керамика укрепленията са били построени върху развалините на Карсиум през XI—XII в. Многократно преустройвана, крепостта се използва дори до 1829 г.

Докато Силистра през цялото средновековие е една от най-важните крепости не само на Дунав, но и в българските земи, то Хърсово със своята крепост винаги е имал второстепенно значение.

⁹⁰ Обикновено се приема, че името Хърсово произлиза от личното име Хърс, Хърс, като по този начин е осмислено наименованието на античния град Карсиум (вж. К. Иречек, Военният път от Бялград за Цариград и балканските проходи, БИБ, IV, 1932, т. IV, стр. 37; вж. и Вл. Георгиев, Българска етимология и ономастика, София, 1960, стр. 64).

⁹¹ Ст. Романски, Народностен характер на Добруджа, Сб. Добруджа, София, 1918, стр. 270.

CONTRIBUTION A L'HISTOIRE DES FORTERESSES MEDIEVALES SUR LE BAS-DANUBE

IV. SILISTRA et HARSOVO

A. Kousev

Résumé

Les vestiges des forteresses médiévales dans les villes bas-danubiennes de Silistra (Bulgarie), et Harsovo (Roumanie) n'ont presque pas été étudiés. En raison de la rareté des données archéologiques, l'auteur base ses recherches principalement sur des informations puisées dans des chroniques, documents, relations de voyages etc. De ces informations, souvent vagues, confuses ou contradictoires, il a essayé, autant que cela est possible, de déterminer la position, l'importance, la structure, l'époque de la construction et le sort des deux forteresses.

A Silistra est conservée une partie du rempart, à demi-écroulé, le long du Danube, d'une largeur de 3,50 m et formé de blocs de pierre. Une muraille identique a été découverte dans la ville, à 200 mètres environ de la rive du Danube. Bien que non encore étudiées, on peut dire que, par la façon dont elles sont construites, ces murailles ressemblent à celles des forteresses des anciennes capitales bulgares Pliska et Preslav. Selon l'auteur, les pré-bulgares auraient trouvé, au VIIe siècle l'antique Durostorum en ruines et c'est pourquoi, vraisemblablement au IXe siècle, lorsqu'apparaissent les premières données sur le Drăstar moyenâgeux, ils auraient construit de nouvelles fortifications. Selon les données des X—XIe s. ces éléments fortifiés comprenaient le rempart de la ville et, comme l'auteur le suppose, une petite forteresse intérieure. Sur la rive du Danube, les deux forteresses avaient peut-être un rempart commun. D'après Anne Comnène, en 1088, l'empereur Alexis Ier Comnène „cerna la ville, détruisit une partie du rempart et entra dans Drastar avec toute son armée. Deux acroïdes de cette ville se trouvaient aux mains des parents de Tatouch“.

L'auteur suppose que, au cours des XIIe—XIVe s., la forteresse de Drastar a été reconstruite et réduite à un ouvrage situé sur la rive basse et plate du Danube. C'était vraisemblablement la forteresse intérieure de la ville. Il est évident que le rempart de la ville a été abandonné. La petite forteresse danubienne de Silistra a été utilisée ensuite par les Turcs jusqu'en 1810, date à laquelle elle est prise par les Russes, et détruite par eux l'année suivante.

En 1651 Evlia Tchelebi la décrit ainsi: "C'est une forteresse solide, en forme d'arc, elle se trouve sur la rive du Danube et est bâtie en pierres taillées. Quand on la compare à un arc, la corde se trouve sur le littoral du Danube; aux deux extrémités se trouvent de fortes tours orientées vers le Danube. De l'intérieur des terres, la forteresse peut se comparer à la partie courbe de l'arc. Elle est bâtie en grosses pierres dures et entourée d'un grand fossé, large et profond, dans lequel coule le fleuve Danube, entrant par le côté ouest et sortant par le côté est. Il y a 11 tours solides et 500 créneaux avec deux rangées de meurtrières. Elle est munie de deux portes dont l'une, la plus petite, pour l'eau, se trouve dans la partie ouest, sur le Danube; l'autre porte se trouve dans la partie sud et s'ouvre sur la ville . . . l'enceinte tout entière est de . . . mille pas.

Le rempart sur la rive danubienne de Silistra, autour duquel on a trouvé des matériaux archéologiques des XI—XIVe s. est évidemment un vestige de cette forteresse. Comme dans les autres villes bas-danubiennes, à l'époque du développement et de la fin de la féodalité, (XIe—XVIIe s.), la population de Drastar habitait également en dehors de la forteresse.

Drastar apparaît, dès le IXe s. comme une des villes fortifiées les plus importantes sur le bas-Danube et sur les terres bulgares. Son importance, en tant que centre administratif et militaire n'a pas diminué pendant presque un millénaire.

La ville actuelle de Harsovo est située entre deux collines sur lesquelles on remarque les vestiges de constructions fortifiées médiévales. Les archéologues roumains y ont effectué, à plusieurs reprises, des fouilles archéologiques de sondage mais les résultats de ces fouilles n'ont pas été publiés. Le nom de Harsovo est cité pour la première fois dans une lettre du voïvode valaque Vlad Tepes, de 1462.

Les données écrites sur cette ville sont très rares et succinctes, ce qui prouve son importance secondaire dans le système de fortifications du Danube. Ses fortifications, reconstruites à plusieurs reprises, ont été utilisées jusqu'en 1828. D'après le comte Langeron, au début du XIXe siècle, la forteresse de Harsovo se composait de deux parties: l'ouvrage principal se trouvait sur la haute colline de l'est et, sur la colline de l'ouest, plus basse, s'élevait une tour. Vraisemblablement ces deux parties étaient reliées par une muraille. Dans l'espace enclos et surtout sur la rive du Danube, s'étendait la ville elle-même. D'après une céramique trouvée, on peut supposer que la forteresse médiévale a été construite sur les ruines de l'antique Carsium, au XIe—XIIe s. Cependant, il est à remarquer que, au cours des fouilles effectuées à cet endroit, on n'a pas trouvé de céramiques des XIIIe—XIVe siècles.

L'auteur s'arrête rapidement également sur la forteresse médiévale découverte par les archéologues roumains dans l'île de Pacuiul lui Soare, à environ 20 kilomètres de Silistra, qu'il identifie avec le „преславен дом на Дунава“ édifié par le khan Omourtag.